

СТРИЖАК В. О.,
заступник начальника –
начальник кримінальної поліції
(Головне управління Національної поліції
України в м. Києві)

УДК 343.14

МЕТОДИКА ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

У статті розглядаються особливості застосування окремих методів отримання інформації у процесі пошукової діяльності оперативних підрозділів. Запропоновано тактичні прийоми вивідування оперативно значущої інформації з урахуванням психологічних особливостей об'єкта впливу. Доведено, що в процесі пошукової діяльності оперативні працівники використовують як формальний, так і неформальний методи оцінки конкретної особистості або групи осіб. Зазначено, що оперативний працівник, вступаючи в контакт з об'єктом спостереження, здебільшого сам намагається приховати свої наміри і відношення до навколишніх подій. Як правило, він маскує їх відволікаючими жестами і формує відповідну маску особи з метою приховати прояви загальної моторики різних частин тіла, що відображає емоційні реакції. У разі необхідності для оперативного працівника приховати своє відношення до певних явищ, осіб або подій ці підсвідомі прояви можуть виявитися небезпечними. Тому оперативному працівнику під час проведення пошукової діяльності необхідно звертати увагу на власні реакції, які теж можуть бути відстежені об'єктом впливу.

Ключові слова: пошукова діяльність, оперативно значуща інформація, вивідування, тактичні прийоми, об'єкт впливу, психологічні особливості.

В статье рассматриваются особенности применения отдельных методов получения информации в процессе поисковой деятельности оперативных подразделений. Предложены тактические приемы выведывания оперативно значимой информации с учетом психологических особенностей объекта воздействия. Доказано, что в процессе поисковой деятельности оперативные работники используют как формальный, так и неформальный методы оценки конкретной личности или группы лиц. Отмечено, что оперативный работник, вступающий в контакт с объектом наблюдения, в большинстве случаев сам пытается скрыть свои намерения и отношение к окружающим событиям. Как правило, он маскирует их отвлекающими жестами и формирует соответствующую маску лица с целью скрыть проявления общей моторики различных частей тела, отражающую эмоциональные реакции. В случае необходимости для оперативного работника скрыть свое отношение к определенным явлениям, человеку или событиям эти подсознательные проявления могут оказаться опасными. Поэтому оперативному работнику при проведении поисковой деятельности необходимо обращать внимание на собственные реакции, которые тоже могут быть отслежены объектом воздействия.

Ключевые слова: поисковая деятельность, оперативно значимая информация, выведывание, тактические приёмы, объект воздействия, психологические особенности.

Article presents analysis of separate techniques application for obtaining information in the course of operative units search activity, recommendations regarding tactical options of intelligence obtaining with the consideration of selected object's psychological profile. It is justified that in the course of search activity operatives use both formal and informal methods of individual or group evaluation. It is noted that operatives who establish contact with selected object mostly try to conceal their intentions and evaluation of operative environment using distracting gestures and putting on a mask aimed to neutralize any physical activity reflecting the emotional response, thus preventing the risk of exposure. That is why in the course of search activity operatives must consider their own reactions that may potentially be interpreted by the object.

Key words: *search activity, intelligence, questioning, tactical techniques, selected objects, psychological peculiarities.*

Вступ. Інтенсивність надходження інформації, що становить оперативний інтерес, залежить від правильності здійснення заходів, що стосуються визначення напрямку дій оперативного працівника, забезпеченості цієї ділянки роботи необхідними знаннями, вмінням використати в процесі отримання інформації тактичних та психологічних прийомів впливу на особу, яка таку інформацію має. Щоб більше інформації, яка дозволяє індивідуалізувати ознаки злочину або особу, яка такий злочин вчинила, отримує в своє розпорядження оперативний працівник, то швидше він досягає поставленої мети. Виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес під час здійснення пошукової діяльності оперативними підрозділами поліції, відбувається за невстановленими і наперед індивідуально невизначеними ознаками. Оперативні працівники не мають певної, заздалегідь визначеної інформації щодо конкретної мети пошуку. Для формування у свідомості оперативного працівника хоча б загального уявлення про можливості впливу на особу, яка володіє інформацією, необхідне визначення можливості використання певних психологічних знань для формування тактико-психологічних прийомів вивідування оперативно значущої інформації.

Проблемами психологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів у різні періоди займалися різні науковці. Л.И.Казмиренко та Я.Ю. Кондратьєв [1] вивчали застосування психологічних знань в організації управління правоохоронних органів. В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Т.Р. Морозова, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк [2] вивчали психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності. П.Я. Пригунов [3] досліджував психологічне забезпечення проведення спеціальних операцій. Науковці та практики розглядали проблемні питання використання психологічних знань у різних сферах правоохоронної діяльності [4; 5; 6]. Однак тактика використання окремих психологічних способів та прийомів під час проведення пошукової діяльності, їх практичне застосування оперативними працівниками залишилися поза увагою.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі напрацювань психології та теорії оперативно-розшукової діяльності обґрунтувати необхідність використання психологічних знань у процесі пошукової діяльності оперативних підрозділів та визначити можливість застосування тактико-психологічних прийомів вивідування оперативно значущої інформації від осіб як об'єктів оперативного впливу.

Результати дослідження. У процесі пошукової діяльності оперативні працівники використовують як формальний, так і неформальний методи оцінки конкретної особистості або групи осіб. До формальних методів відносять цілеспрямоване спостереження і бесіду, опитування, аналіз документів, вивчення біографій. До неформальних – сформовані під час історичного розвитку суспільства різні інтуїтивні способи. Якщо в першому випадку оперативний співробітник ставить процес оцінки під свій безпосередній контроль, оскільки він протікає на рівні свідомості, то в другому – цей процес здійснюється на рівні підсвідомості. Основою, на базі якої можливе одержання оперативно значущої інформації, є теорія несві-

домого. Термін «несвідоме» використовується для позначення таких явищ, що протікають у психіці людини, але не усвідомлюється нею. Зміст одержання інформації шляхом вивідування полягає у тому, щоб, спираючись на загальні закономірності людської психічної діяльності об'єкта оперативного впливу, спонукати його до передачі інформації в тій або іншій формі оперативному працівнику. Оскільки ця особа, як правило, свідомо передати цю інформацію не хоче, її необхідно спонукати до неусвідомленої нею передачі. З огляду на загальні теоретичні положення і практичний досвід, вироблений теорією оперативно-розшукової діяльності, можна виділити два основних способи одержання необхідної інформації:

– спонукання особи до мимовільних висловлень фактів, що становлять інтерес для оперативних працівників;

– спонукання особи до мимовільних фізичних і експресивних дій, що містять відповідну інформацію.

Під час застосування зазначених способів можна виділити низку конкретних тактико-психологічних прийомів, за допомогою яких здійснюється одержання оперативно значущої інформації:

– демонстрація конкретних предметів, які оживляють у пам'яті зацікавленої особи відповідні образи, схилиючи її до мимовільних висловлень (необхідні умови для успішного застосування цього прийому: предмет, обраний для демонстрації, повинен асоціюватися з предметом, який би воскресив у пам'яті зацікавленої особи події, що підлягають з'ясуванню; демонстрація повинна бути завжди природною і виправдовуватися конкретною ситуацією; дії і вчинки оперативного працівника під час демонстрації предмета повинні бути експресивно обґрунтовані);

– використання суміжної теми розмови, що дозволяє вести цілеспрямовану бесіду, не застосовуючи постановку питань (необхідні умови для успішного застосування цього прийому: тема розмови, що використовується як суміжна, повинна бути відома особі і мати визначену особистісну значущість і цінність; суміжна тема повинна логічно впливати з конкретної ситуації; дії і поведінка оперативного працівника повинні бути психологічно обґрунтованими і експресивно підтвердженими, тобто відповідати професійним і індивідуальним особливостям особистості; змінна тема не повинна бути занадто близька до основного питання, що підлягає вивідуванню, оскільки у протилежному випадку вона перевершуватиме характер погано замаскованого прямого запитання; тема не повинна бути і занадто віддалена від основного запитання, оскільки це викликає у пам'яті об'єкта значну кількість інших образів і призводить до висловлень, що не містять у собі оперативно значущої інформації);

– використання значення конкретної особистості (наприклад, оперативного працівника), що може проявлятися у реалізації таких факторів: прагнення об'єкта впливу щиро і безкорисливо допомогти партнерові (це прагнення виражається у спробах дати конкретну пораду, переконати тощо); почуття подяки, що виникає у відповідь на дії і висловлювання оперативного працівника (об'єкт впливу може повідомити оперативно значущу інформацію, розглядаючи свої дії як своєрідне повернення боргу; бажання здивувати опонента, викликати в нього розгубленість (цей фактор яскраво виявляється у процесі суперечки, що стосується інтересів обох співрозмовників); потреба одержати оцінку співрозмовника на підставі його знань предмета обговорення (цей фактор має особливе значення, коли оперативний працівник має авторитет у співрозмовника, внаслідок чого об'єкт впливу, надаючи інформацію, бажає одержати раду або схвальний відгук від особи, яку цінує);

– звернення до почуття власної гідності, що припускає похвалу, лестощі, підкреслене вираження поваги, зацікавленості й уваги стосовно об'єкта впливу, внаслідок чого цей спосіб є особливо ефективним під час спілкування з честолюбними особами, звернення до почуття власної гідності яких дозволяє встановити з такими людьми психологічний контакт і сприяє прояву ширості з їх боку (необхідні умови успішного застосування цього прийому: перед похвалою завжди необхідно зробити комплімент; під час звертання з похвалою варто зробити відповідний вираз обличчя та стати чи сісти у відповідну позу; підкреслювати достоїнства об'єкта впливу необхідно у порівнянні з опонентами);

– прояв байдужості застосовується, коли в об'єкта впливу помітне бажання обговорити інформацію, якій він надає великого значення, тому прояв байдужості до важливої з погляду співрозмовника інформації, її ігнорування зачіпають його самолюбство і у такий спосіб стимулюють до надання додаткових даних, що підкреслюють значущість цієї інформації (необхідні умови успішного застосування цього прийому: потрібно вчасно визначити момент, коли об'єкт впливу переповнений інформацією, що може бути помітно з поведінки особи (вона часто дивиться на особу, якій хоче щось сказати, не може спокійно сидіти на одному місці, починає посилено жестикулювати і показувати, що володіє інформацією); не можна нав'язувати об'єкту впливу тему розмови; прояв байдужості з боку оперативного працівника повинен спонукати цю особу до довірливого висловлення, що виявляється у прагненні особи залишитися наодинці з оперативним працівником);

– постановка несподіваного питання може бути використана у двох варіантах, оскільки постановкою несподіваного питання можна спантеличити особу, викрити її в чомусь, наприклад в обмані, об'єкт впливу може не усвідомлювати намірів співрозмовника, а може ці наміри усвідомлювати (необхідні умови успішного застосування цього прийому: несподіване питання не повинно пов'язуватись із тією інформацією, яку необхідно вивідати; це питання повинно стосуватися інтимних проблем або секретів; зміст питання повинен бути чітким і конкретним);

– неточна або помилкова заява (необхідні умови успішного застосування цього прийому: неточна або помилкова заява повинна стосуватися інформації, що обговорюється у конкретний момент; така дія повинна створювати в особи визначену перешкоду у вигляді боротьби мотивів: сказати – не сказати тощо; особа, що використовує цей прийом, повинна переконати співрозмовника в щирості поведінки);

– повідомлення «важливих» даних (необхідні умови успішного застосування цього прийому: під час підбору «важливих» даних необхідно враховувати головні потреби об'єкта впливу та його індивідуально-психологічні особливості; потрібно перебувати з об'єктом впливу у стані довіри; джерело інформації має володіти необхідною для об'єкта впливу повагою й авторитетом);

– показ поінформованості (необхідні умови успішного застосування цього прийому: використовується, коли уже відомий об'єкт впливу повинен сприйняти інформацію у відповідній ситуації; дії і вчинки особи, що демонструє предмет, повинні виражати його нейтральне ставлення до цієї інформації і бути мотивованими);

– використання емоційного стресу шляхом створення короткочасних психологічно гострих життєвих ситуацій (необхідні умови успішного застосування цього прийому: створювані ситуації повинні мати для об'єкта впливу особистісне значення; важливо вибрати такий момент для створення ситуації, щоб об'єкт впливу обов'язково на неї зреагував; дії особи, що використовує ситуацію, повинні бути логічним наслідком цієї ситуації й експресивно підтверджуватися; необхідно ретельно фіксувати психічні стани і виразні рухи об'єкта впливу у відповідь на створену ситуацію; вмиле оперування навіть окремими відомими деталями може створити в об'єкта впливу враження повної обізнаності співрозмовника і спонукати його до взаємності і відвертості);

– зашифроване надання помилкових доказів. Цей прийом ґрунтується на твердженні того, що людина набагато більше довіряє ідеям, що виникають у її власній голові, ніж тим, що підносять їй інші люди. Тому досвідчені в професійному плані оперативники за можливості намагаються уникати прямого тиску на об'єкт впливу, здійснюючи непрямий вплив на напрям його думок, у такий спосіб вони ніби побічно підкидають йому певну дозовану інформацію, висновки з якої повинен зробити об'єкт впливу самостійно. Відповідний ефект буде досягнуто у тому разі, якщо під час відповідної подачі визначених фактів об'єкт впливу зробить саме ті однозначні висновки, на які розраховує оперативний працівник;

– створення образу простака. Суть цього прийому полягає в тому, що оперативний працівник, спеціально занижуючи власні природні розумові здібності, створює в об'єкта

впливу відчуття інтелектуальної переваги, внаслідок чого об'єкт втрачає пильність, оскільки не очікує якого-небудь підступу від простака, з яким він спілкується.

Окрім отримання вербальної інформації від осіб, пошукова діяльність передбачає також проведення спостереження як систематичного, цілеспрямованого вивчення певних явищ шляхом особистого сприйняття оперативним працівником різноманітних зовнішніх проявів дій особи безпосередньо в умовах обстановки (тобто невербальної інформації). У системі прийомів і способів оцінки об'єкта впливу спостереження займає одне із перших місць, оскільки здатне давати оперативному працівнику низку конкретних даних, які особа бажає приховати. Під час реалізації цього методу в умовах оперативно-розшукової діяльності завжди треба мати на увазі, що тут особа спостерігається в незвичайній для неї обстановці за наявності визначеного прагнення з її боку приховати свої дійсні наміри.

На відміну від цілей спостереження в загальній психології, де за допомогою цього методу вивчається якість конкретне, окремо узятє питання (поведінка, реакція людини в конкретній ситуації), спостереження в оперативно-розшуковій діяльності має на меті виявлення реакцій на певні дії або явища обстановки, що дозволяє з вищим ступенем імовірності оцінити вербальну інформацію, яку оперативний працівник отримує завдяки спілкуванню з об'єктом впливу. У процесі такого спостереження забезпечується суб'єктивне сприйняття зовнішнього вигляду об'єкта впливу, сприйняття його мови і розумових процесів, вчинків, дій. Під час вивчення особистості важливо спостерігати не тільки дії, виявлені знання, навички, але і відношення об'єкта впливу до цих дій. За допомогою спостереження, міміки і пантоміміки виявляються зміни в емоційних станах залежно від зміни зовнішніх умов і впливу на об'єкт. Об'єктом спостереження є також одяг людини, умови її життя і роботи, тобто місце, де вона постійно перебуває, які відображають звички, навички і якості особистості. Оперативне спостереження виконується як непомітно для об'єкта, так і в процесі спілкування з ним. Тут завжди треба враховувати, що інтелектуальні, вольові й емоційні процеси у спілкуванні проходять у людини інакше, ніж поза спілкуванням. Особа наодинці із собою поводить інакше, аніж під час спілкування з оточуючими. Навіть у процесі спілкування поведінка об'єкта впливу може бути різною. У присутності звичних людей поведінка буде однією, у присутності осіб, яких вона бачить вперше, – іншою. Поведінка людини залежить від її інтересу у спілкуванні. Усе це враховується під час оцінки результатів спостереження об'єкта впливу. З урахуванням вищезначеного оперативному працівнику необхідно прагнути проводити всі можливі види спостереження: спостереження за особою наодинці із собою непомітно для неї; спостереження за цією ж особою у процесі спілкування з іншими особами також непомітно для неї; спостереження в процесі спілкування під час проведення пошукових заходів. Зіставлення результатів цих спостережень дає, безумовно, багатий матеріал для дійсного пізнання об'єкта впливу, що спостерігається. У процесі спостереження встановлюються і факти, що стосуються ставлення об'єкта впливу, що спостерігається, до осіб, з якими він спілкується, ставлення до фактів, що повідомляються. Відповідно до цього метод спостереження відрізняється не тільки різноманітністю об'єктів спостереження, але і необхідністю синтезувати, узагальнювати дані про окремі конкретні спостереження. Важливо вміти спостерігати як за особистістю в цілому (синтетично сприймати особистість), так і за окремими деталями. Під час спостереження за особистістю такими конкретними об'єктами можуть бути її дії, міміка, пантоміміка, мова, сполучення міміки і пантоміміки залежно від зміни мови, а також руки, одяг, окремі його частини.

Необхідно розрізнати два види методу спостереження: безпосереднє й опосередковане. У першому випадку спостереження здійснює та ж особа, яка робить висновки за результатами цього спостереження. Опосередковане спостереження застосовується в тих випадках, коли оперативні працівники одержують зведення про спостереження, зроблені іншими особами. Такий вид спостереження має характерну рису: результати його завжди закріплюються в певних документах або на магнітних носіях. Кожний з цих видів спостереження має свої позитивні і негативні якості. У першому випадку результати

спостереження не можуть бути зафіксовані процесуально, вони не можуть бути використані як доказовий матеріал. У другому випадку, як правило, результати спостереження неповні, тобто вони відображають якусь одну сторону об'єкта впливу, що спостерігається. Необхідно прагнути результати безпосереднього й опосередкованого спостережень поєднувати, що дає можливість одержати правильне і повне судження про об'єкт впливу. На практиці застосовуються також включене і дистанційне спостереження. Включене припускає спостереження зсередини соціальної групи, коли спостерігач стає повноправним її членом, що можливо під час проведення пошукових заходів. У разі дистанційного спостереження головне, що потрібно від спостерігача, – це залишитися непоміченим як об'єктом впливу, так і оточуючими.

Спостереження за об'єктом впливу – це сприйняття його стану і дій. У процесі спостереження оперативний працівник сприймає значну за обсягом інформацію, однак фіксує він лише незначну її частину. Зі всієї інформації, що надійшла, оперативний працівник робить добірку, що залежить від спрямованості та мети отримання інформації. Оперативний працівник, вступаючи в контакт з об'єктом спостереження, переважно сам намагається приховати свої наміри і ставлення до навколишніх подій. Як правило, він маскує їх відволікаючими жестами і формує відповідну маску особи. Оптико-кінетична система знаків містить жести, міміку, пантоміміку. У цілому ця система є сприйнятною властивістю загальної моторики різних частин тіла, рук (жестикуляція), обличчя (міміка), пози (пантоміміка). Ця загальна моторика різних частин тіла відображає емоційні реакції будь-якої людини, що в ситуації комунікації часто додає позитивні нюанси, але за необхідності для оперативного працівника приховати своє ставлення до певних явищ, осіб або подій ці нюанси можуть виявитися небезпечними. Тому оперативному працівнику під час проведення пошукової діяльності необхідно звертати увагу на власні реакції, які теж можуть бути відстежені об'єктом впливу.

Допомогти у цьому приховуванні може спеціальне тренування, методику якого можна знайти в роботах К.С. Станіславського [7].

Водночас із простим спостереженням у практичній діяльності оперативних підрозділів застосовуються і методи технічного спостереження, використовуються різні науково-технічні засоби, що дозволяють виявити і зареєструвати особливості поведінки об'єкта впливу. Результати спостереження підлягають реєстрації письмово і за допомогою технічних засобів (стенографії, звукозапису та фото- і відеозйомки). Зафіксоване в такий спосіб явище може бути неодноразово відтворене і його аналіз буде заснований на нечисленних спостереженнях.

Висновок. Отже, зазначені способи і виділені в них тактико-психологічні прийоми одержання оперативно значущої інформації у процесі пошукової діяльності ґрунтуються на загальних закономірностях несвідомих психічних явищ, що проявляються як ненавмисна мовна репродукція зведень та експресивних і фізичних дій суб'єкта.

Список використаних джерел:

1. Кондратьєв Я.Ю. Головні проблеми та перспективи використання психологічних знань у діяльності керівників органів внутрішніх справ. К.: НАВСУ, 2000. 23 с.
2. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Морозова Т.Р. та ін. Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності в органах внутрішніх справ. К.: КНТ, 2007. 105 с.
3. Прыгунов П.Я. Психологическое обеспечение специальных операций: ролевое поведение: учебное пособие. К.: Изд-во Европ. у-та (финансы, информ. системы, менеджм. и бизнес), 2000. 303 с.
4. Ронин Р. Своя разведка: способы вербовки агентуры, методы проникновения в психику, форсированное воздействие на личность, технические средства скрытого наблюдения и съема информации: практическое пособие. Мн.: «Харвест», 1998. 368 с.
5. Психологические особенности поведения работников милиции в конфликтных ситуациях: научно-практическое пособие / под ред. Г.Г. Романовича. Минск: «Харвест», 1988. 66 с.

6. Речевые и психологические особенности тактики общения и использование их в деятельности сотрудников ОВД: методические рекомендации. Омск: Омский юридический институт МВД России, 1997. 127 с.

7. Станиславский К.С. Учебник актёрского мастерства: работа актёра над собой в творческом процессе воплощения. М., 1949. 738 с.

ТЕРЕЩУК С. С.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального
процесу та організації
досудового слідства факультету №1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 477(1)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПЕРЕВІРКИ ТА ОЦІНКИ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ В РЕЗУЛЬТАТІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто кримінально-процесуальне законодавство України, що регулює процедури збирання, перевірки та оцінки доказів, отриманих за результатами негласних слідчих (розшукових) дій. Встановлено певні неузгодженості та прогалини з цих питань, наведено окремі пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства з розглянутих питань.

Ключові слова: кримінальне провадження, збирання, перевірка, оцінка доказів, результати, негласні слідчі (розшукові) дії, фіксація, суд, слідчий суддя, прокурор, процесуальний керівник, кримінальне правопорушення, доказування, оперативний співробітник, протокол, процесуальна дія, оскарження.

В статье рассмотрено уголовно-процессуальное законодательство Украины, которое регулирует процедуру сбора, проверки и оценки доказательств, фиксацию результатов негласных следственных (розыскных) действий. Установлены некоторые неопределенности относительно этих вопросов, приведены отдельные предложения и рекомендации относительно усовершенствования действующего законодательства по рассмотренным вопросам.

Ключевые слова: уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия, подозреваемый, суд, следственный судья, прокурор, процессуальный руководитель, уголовное правонарушение, доказывание, оперативный работник, протокол, фиксация, процессуальное действие.

The article deals with the criminal procedural legislation of Ukraine, which regulates the procedures for collecting, verifying and evaluating evidence obtained on the basis of the results of secret investigations (investigations). Certain inconsistencies and gaps in these issues are identified, some suggestions and recommendations for improving the current legislation on the issues under consideration are presented.

Key words: criminal proceedings, collection, verification, evaluation of evidence, results, secret investigative (search) actions, fixation, court, investigator judge, prosecutor, procedural director, criminal offense, proof, officer, protocol, procedural action, appeal.

